

ELŻBIETA WOJCIESZYK

Instytut Pamięci Narodowej
Oddział w Poznaniu
[e-mail: elzbieta.wojcieszuk@ipn.gov.pl](mailto:elzbieta.wojcieszuk@ipn.gov.pl)

Od realnego socjalizmu do kapitalizmu. Dyskusja nad koncepcjami Leszka Nowaka

Realny socjalizm – „Solidarność” – kapitalizm. Wokół myśli politycznej Leszka Nowaka, red. nauk. Krzysztof Brzechczyn, Instytut Pamięci Narodowej, Poznań 2013, ss. 119.

Profesor Leszek Nowak (1943–2009) był jednym z najwybitniejszych polskich filozofów drugiej połowy XX i początku XXI wieku. Najpierw był marksistą i zarazem członkiem PZPR. Krytyka teoretycznych podstaw marksizmu doprowadziła go do krytyki ustroju PRL i zaangażowania w działalność opozycji. W sierpniu 1980 r. wystąpił z PZPR i poparł rodzący się ruch związkowy „Solidarność”. Był m.in. ekspertem podczas I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” w 1981 r. Internowany z 12 na 13 grudnia 1981 r., przebywał do grudnia 1982 w ośrodkach internowania w Gębarzewie, Ostrowie Wlkp. i Kwidzynie. W 1984 r. został zawieszony, a w lutym 1985 r. wyrzucony z pracy na UAM. W 1988 r. wyjechał z Polski, lecz w 1989 r. na fali przemian politycznych został ponownie przyjęty do pracy na Uniwersytecie. Po powrocie do Poznania w 1990 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. Był twórcą czterech oryginalnych teorii filozoficznych: idealizacyjnej teorii nauki w filozofii nauki, nie-Marksowskiego materializmu historycznego w filozofii społecznej, nie-Ewangelicznego modelu człowieka w antropologii filozoficznej i negatywistycznej metafizyki unitarnej; opracował

ponadto adaptacyjną rekonstrukcję Marksowskiego materializmu historycznego i kategoriałną wykładnię dialektyki Marksowsko-Engelsowskiej¹.

Opublikowany w 2011 r. wybór pism politycznych Leszka Nowaka pod wspólnym tytułem *Polska droga od socjalizmu* zawiera eseje, wywiady i drobne pisma będące zastosowaniem sformułowanej przez niego teorii społecznej – nie-Marksowskiego materializmu historycznego – do spraw polskich dekady lat 80. Książka była podstawą dwóch dyskusji panelowych: pierwsza odbyła się 11 października 2012 r. w Poznaniu pt. „Realny socjalizm – »Solidarność« – transformacja” z udziałem profesorów: Romana Bäckera (UMK), Ryszarda Cichockiego (UAM), Zbigniewa Kwiecińskiego (UMK), Jacka Raciborskiego (UW), Jadwigi Staniszkis (ISP PAN). Druga, pt. „Realny socjalizm – »Solidarność« – liberalizm”, została przeprowadzona 8 listopada 2012 r. w Szczecinie. Wzięli w niej udział prof. Roman Bäcker (UMK), prof. Krzysztof Brzechczyn (IPN O/Poznań, UAM), dr Kornel Morawiecki (SW, Wrocław), dr Rafał Paweł Wierchosławski (KUL) i Przemysław Zwiernik (IPN Oddział Poznań).

Książka została podzielona na trzy rozdziały. Rozdział *Realny socjalizm – »Solidarność« – transformacja* stanowi zapis dyskusji poznańskiej, rozdział *Realny socjalizm – »Solidarność« – liberalizm* jest zapisem dyskusji przeprowadzonej w Szczecinie. Każdy z nich zawiera wystąpienia oraz dyskusje wokół nich. Rozdział trzeci nosi tytuł *Leszek Nowak we wspomnieniach*.

W dyskusji poznańskiej uczestnicy skoncentrowali się na trzech problemach: naturze realnego socjalizmu, „Solidarności” i przebiegu transformacji. Poszukiwano także odpowiedzi na pytanie, co ma do zaoferowania współczesnym badaczom stworzona przez Leszka Nowaka perspektywa teoretyczna. Uczestnicy dyskusji podkreślali zainteresowanie ludzi związanych z ówczesną „Solidarnością” dla sformułowanej przez Leszka Nowaka koncepcji trój-panowania klasowego. Według tej koncepcji aparat partyjny w realnym socjalizmie pełnił funkcję klasy trój-panującej, zniewalając, wyzyskując i indoktrynując klasę robotniczą oraz resztę społeczeństwa. Tak sformułowana teoria stwarzała nowe możliwości rozpoznania świata społecznego w latach 70. i 80. XX wieku, choć zdaniem niektórych dyskutantów (Ryszard Cichocki) nie sprostała nowym wyzwaniom przełomu XX i XXI wieku. W dyskusji prof. Jadwiga Staniszkis podkreślała postawę Leszka Nowaka, który swą pasją porywał słuchaczy. W jego ówczesnym ujęciu poprzez bunt robotnicy na powrót stają się podmiotem społeczeństwa. Trafił przez to w robotnicze poczucie dumy i jej historycznej roli w społeczeństwie.

Biorący udział w poznańskiej dyskusji panelowej podkreślali możliwość analizy obszernej twórczości prof. Nowaka nie tylko przez filozofów, ale także socjologów, politologów czy historyków. Dyskutujący odnosili się także do współczesnych problemów społecznych – w sferze politycznej, gospodarczej i kulturalnej.

¹ K. Brzechczyn, *Wspomnienie o Profesorze Leszku Nowaku (1943–2009)*, „Sofia. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” 10/2010, s. 378.

Z kolei w dyskusji szczecińskiej skupiono się na takich problemach rozważanych przez Leszka Nowaka, jak: sposób konceptualizacji realnego socjalizmu, fenomen rewolucji „Solidarności” i rola filozofii politycznej liberalizmu. Prof. Antoni Dudek uznał prof. Nowaka za jednego z najwybitniejszych metodologów i myślicieli przełomu XX i XXI wieku, który przeprowadził jedną z najbardziej oryginalnych krytyk marksizmu.

Prof. Krzysztof Brzechczyn zaprezentował sposób konceptualizacji realnego socjalizmu w nie-Marksowskim materializmie historycznym. Jego zdaniem wspomniana teoria opiera się na czterech wyznacznikach: egalitaryzmie (w realnym socjalizmie kluczowe jest to, co robi szary aparat władzy i masy obywatelskie), antagonicyzmie (istnieje sprzeczność interesów między władzą a społeczeństwem, a wszelkie zasadnicze zmiany społeczne, choć wymuszone przez opór społeczny, dokonują się w sposób ewolucyjny, co może wyjaśniać powtarzalność w historii PRL zjawisk biurokratyzacji i liberalizacji), swoistości interesu politycznego (polegającej na umacnianiu panowania politycznego, które prowadzi do zniewolenia jednostek, co sprawia, że ocena moralna ich działań jest skomplikowana, ponieważ w europejskiej tradycji etycznej odpowiedzialność moralną za swoje czyny ponosi tylko jednostka wolna) i primacie interesu politycznego w procesie kumulacji podziałów klasowych (w realnym socjalizmie aparat partii komunistycznej sprawował kontrolę nad życiem gospodarczym i kulturalnym).

Wystąpienie Przemysława Zwiernika pozwoliło na zapoznanie się z opiniami przeciwników – funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa – na temat działalności prof. Leszka Nowaka. Inwigilacja Profesora była prowadzona od 2 września 1980 do 28 lipca 1988 r. przez KW MO/WUSW w Poznaniu w ramach SOR (Sprawa Operacyjnego Rozpracowania), krypt. „Filozof”, a w 1989 r. w ramach sprawy obiektowej rozpracowującej cały Uniwersytet im. Adama Mickiewicza o krypt. „Collegium”. W 1980 r. charakteryzowano go jako jednego z najbardziej odkrywczych marksistów polskich, ale kilka lat później klasyfikowano jego teksty jako wybitnie anty-PZPR-owskie i antyradzieckie. W raportach podkreślano, że podczas jego wykładów odbywających się w latach 1980–1981 na uczelniach i w zakładach pracy sale były wypełnione słuchaczami. W czasie internowania, według ocen władz więziennych, należał on do grupy radykalizującej postawy więźniów. Po powrocie z internowania wskutek interwencji Służby Bezpieczeństwa i Prokuratury Wojewódzkiej w Poznaniu został w 1985 r. usunięty z uczelni.

Dr Rafał Paweł Wierchosławski przedstawił obecność liberalizmu w omawianej publikacji pism politycznych Leszka Nowaka. Zwrócił uwagę, że jest to materiał trudny do prezentacji, gdyż większość tekstów Nowaka poświęconych kwestii „mitu liberalizmu” stanowi prezentację punktu widzenia nie-Marksowskiego materializmu historycznego. Najwięcej tekstów poświęconych temu zagadnieniu powstało w połowie lat 80., kiedy zmieniła się sytuacja globalna na świecie. Profesor Nowak, będąc krytykiem społeczeństwa socjalistycznego, nie stał się jednak

automatycznie entuzjastą systemu kapitalistycznego, ale starał się obserwować społeczeństwa krajów zachodnich oraz identyfikować mechanizmy społeczne, które generowały w nich odmienne problemy społeczne. W pismach Nowaka można znaleźć bowiem wiele wypowiedzi, które wyrażają jego krytyczne stanowisko wobec rynkowych mechanizmów ekonomicznych. Profesor poszukiwał pewnego systemu sprawiedliwości społecznej i maksymalnego egalitaryzmu. Zdaniem dra Wierzchosławskiego zgromadzone teksty prof. Nowaka są z jednej strony próbą sformułowania własnego stanowiska w kontekście alternatywnej (czyli liberalnej) interpretacji rzeczywistości społeczno-politycznej, z drugiej – świadectwem historycznego stanu świadomości jednego z czołowych filozofów społecznych wywodzących się z orientacji marksistowskiej w konfrontacji z ówczesnymi trendami w światowej filozofii społecznej i politycznej. Podsumowując obie dyskusje, warto zwrócić uwagę na podkreślany przez wszystkich wspominających szacunek, jakim prof. Leszek Nowak darzył każdego ze słuchaczy, a także uznanie Profesora przez różne środowiska, nie tylko lewicowe, za autentyczny autorytet naukowy.

W trzecim rozdziale *Leszek Nowak we wspomnieniach* opublikowano wspomnienia uczniów i współpracowników, profesorów: Władysława Balickiego, Andrzeja Klawitera, Grzegorza Tomczaka i Marka Ziółkowskiego, działaczy „Solidarności”: Lecha Dymarskiego, Janusza Pałubickiego oraz osób będących w latach 80. studentami: Piotra Lisewskiego, Bartosza Sawickiego i Krzysztofa Skiby.

Choć publikacja niestety nie zawiera osobno zestawionej bibliografii, to z literaturą przedmiotu można zapoznać się dzięki rozbudowanym przypisom. Całość wzbogacona jest o biogramy prelegentów i autorów wspomnień oraz o wykaz skrótów i indeks nazwisk.